

Avangard Bir Mabed Olarak Çamlıca Camisi'nin Aktör Ağ Teorisi Bağlamında Çerçevelemesi

DOI: 10.26466/opus.932364

*

Adem Sağır* - Pınar Memiş Sağır**

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Karabük/Türkiye

E-Posta: ademsağiroglu@gmail.com

ORCID: [0000-0003-0763-0518](https://orcid.org/0000-0003-0763-0518)

** Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya/Türkiye

E- Posta: pinarm@subu.edu.tr

ORCID: [0000-0001-9458-8797](https://orcid.org/0000-0001-9458-8797)

Öz

Aktör-ağ teorisinin çalışmamızda tercih edilir olmasının nedeni araştırma konusu olan Çamlıca Camisi ile ilişkilidir. 2013 yılında resmî tören atma töreniyle yapımına başlanan ve 2019 yılında tamamlanıp açılan Çamlıca Camisi, tasarımın seminer, yarışma, sergi gibi araçlarla tamamlanması, yapım sürecinde malzeme seçimlerindeki taş, kapılar, halılar, imame, minber vb. özelliklerin tümünün "özenle" duyurulması, ayrıca Cami'nin yapım aşamasında katkıda bulunan mimarlar, dernek ve diğer politik aktörlerin yanı sıra Cami tamamlandıktan sonra düzenlenen gezi, etkinlik, sergi vb. etkinlikler ile bir araştırma nesnesi olarak Cami'nin nesne olmanın ötesinde çok yönlü ve boyutlu bir ilişki ağı içerisinde olduğunun işaretlerini göstermektedir. Bu çalışma ile amaçlanan Çamlıca Camisi etrafında örülen toplumsal dilin, örgütler ve failer tarafından kendilerinin konuştuğu dil ile nasıl inşa edildiğini göstermeye çalışmaktır. Bu amaca yönelik olarak, örgütsel ağın kendisine dikkat çekerek, ağı oluşturan varlıklar arasındaki, biçimsel örgütlenmelerde sabitlenmeler ya da edilmesinler, "eylem şebekelerini" ortaya çıkarma çabası güdülmektedir. Çamlıca Camisi üzerine yapılan aktör-ağ analizinde, Dernek Başkanı, mimarlar, Cumhurbaşkanı, Çevre ve Şehircilik Bakanı ve zıya-retçiler aktörler olarak belirlenirken, büyüklük dine tercüme edilen bir insan olmayan aktör ve konum ise tarihe tercüme edilen insan olmayan aktörler olarak açığa çıkmıştır. Bu aktantların Çamlıca Camisi'nin tarih ve din temelli inşasında aynı zamanda aktörlerinin dönüştürücü araçlıklarıyla zorunlu geçiş noktaları açarak, diğer aktör/aktantların ağa ilişileşme bağları yaratarak, kilitlenme sağladığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aktör-Ağ Teorisi, Din, Tarih, İstanbul, Çamlıca Camisi.

Framing Camlica Mosque as an Avant-Garde Shrine in the Context of Actor-Network Theory

*

Abstract

The reason why the actor-network theory is preferred in our study is related to the subject of research, which is Çamlıca Mosque fits the principle of generalized symmetry. A problematization object, Çamlıca Mosque, was started to be built in 2013 with an official ceremony and opened in 2019, completing the design with intermediaries such as seminars, competitions, exhibitions, stone, doors, carpets, imame, pulpit, etc. The study aims to show how a language is constructed by associations and perpetrators using the social language around Çamlıca Mosque. For this purpose, an effort is made to reveal the "mobilisation" between the entities that make up the network, whether they are fixed in organizations or not, by drawing attention to the organizational network itself. In the actor-network analysis on the Çamlıca Mosque, the president of the association, the architects, the president, the minister of environment and urban planning, and visitors were identified as actors, while grand size was revealed as a non-human actor translated into religion and position as non-human actors translated into history. It has been shown that these actants also produced black boxes in the construction of Çamlıca Mosque by creating intereselement in translations of non-human actors, based on enrollment with visitors, by opening obligatory passage points with the intermediation of relations between the President of the Association, the architects, the President, the Minister of Environment and Urbanization.

Key Words: *Actor-Network Theory, Religion, History, Istanbul, Camlica Mosque.*

Giriş

Bu alışma *bilim adamları kabilesi ve onların bilim üretimine işaret eden laboratuvar yaşamının toplumsal alanın üretimine nasıl ilişkilendirilebileceğini* bize gösteren (Latour ve Woolgar, 1986) ve adını aktör-ağ teorisi olarak bildiğimiz bir bilimsel yaklaşımın nclnde Őekillenmiř bir çalışmadır. İçinde bulunduğumuz pandemi sürecinde en çok konuşulan konular arasında yer alan *laboratuvar çalışmaları*, bilim adamının laboratuvardaki *egzotik* dünyasına yeniden odaklanılmasına ve bilim-toplum ilişkisini yeniden gündeme getirilmesine neden oldu. Tüm dünyada gelişen açı tartişmaları ile, laboratuvarın kendisinin bir nesne olarak toplumsal alanda farklı örüntüler açığa çıkarması, öznenin ötesine uzanan bir anlam arayışını da kaçınılmaz kıldı. Günümüz toplumlarında gündelik hayatın büyük kısmını kapsayan bilimsel ve teknolojik gelişmelerle açığa çıkan bu tarz kriz anları, bizi, dünya, doğa ve toplumun *uyumlu* birlikteliğini sorgulamaya zorlamaktadır. *Belirsizliklerin riskleriyle boğuşan bir insan tipolojisine ve onun dünyasına* atıf yapan bu sorgulama, güvensiz, akışkan ve karmaşa tartişmalarının yükseldiği postmodern düşünce biçimleri içinde karşılık bulmaktadır. Çünkü modern düşünce, doğa ile toplum arasında bir ayrışma yapmıştır. Doğayı kontrol etmenin akılcılığını içeren bu ayrışmada, mekanik evren anlayışı yansıtılır ve “evren parçalara bölünmüş bir bütün” (Arslanoğlu, 1994:39) olarak tanımlanır. “Doğaya egemen olmanın ve onu köleleştirmenin araçlarının” (Capra, 1992; Cevizci, 2016; Akarsu, 1994) sunulduğu bu düşünme biçimi, bugün kreselin içinde olduğu *kriz söylemi* ve bu söyleme eşlik eden *toplumun çöküşü* ile giderek sorunsallaştırılmaktadır. Modernizmin geldiği bağlamın *geriye doğru bir gidiş* olduğunu kriz söylemine eklemleyen ve modernizmin güncellenmesi gerekliliğini gündeme getiren sosyal bilimcilerin ortak referans noktası bilim ve teknoloji ikilisinin toplum ile olan ilişkisinde yeni izahat biçimlerine ihtiyaç duymasıdır (Pappenheim, 2002; Sağır, 2012; Touraine, 2018; Habermas, 2018; Giddens, 2019; Gouldner, 2021). Bugnmze de meydan okuyan bir fenomen olarak laboratuvar incelemelerinden devşirdiği ontolojik ve epistemolojik çıkarımlarla sosyal bilimler için devrimci ve bir o kadar da ufuk açıcı bir sosyal ontoloji ve bir araştırma programı geliştiren (Demir, 2014, s.186) Latour, postmodernistlere *no future* ve modernlere *no past* eleştirel atfıyla kullan-

diği *melez (hybrid)* kavramı ile aşmaya çalıştığı bu kriz halini doğa-toplum arasındaki düalizmin reddiyle başlatır (2008a, s.59).

Latour (2008a)'un "Biz Hiç Modern Olamadık" çalışmasında "ikili karşıtlıkların" reddedilmesi gerektiğini söylemesi bu bağlamla ilişkilidir. Özne ile nesnenin birliği aynı zamanda doğa-toplum birliğine atıftır. Aktör-ağ teorisinin temel kaygısı doğa-toplum ikiliğinde ortaya çıkan karışıklıkları azaltma üzerinedir. Latour'un heterojen ağ dediği bağlam "ince bir mekiğin gökyüzünü sanayiye, metinleri, ruhları ve ahlak yasasını bağlaması gibi toplumsal olan her şeyi sürekli birbirine ilişkilendirilmesidir" (Latour, 2008a, s.12). Latour'un nesnel dünyasıyla öznel dünyasını birleştirme çabası Gabriel Tarde'nin toplumsal alanı açıkladığı yaklaşımdan üretilmiştir. Tarde'nin toplumsal değişmede insan olmayanların yerini tartıştığı metinlerde iki temel nokta aktör-ağ teorisi için önemlidir. İlki insan etkileşimlerini anlamak için doğa ve toplum ayrımının önemsiz olduğuna yaptığı vurgu, ikincisi ise makro/mikro ayrımının toplumun nasıl oluştuğunu anlamaya dair çabaların önünü tıkadığına dair yaklaşımıdır (Latour, 2008b, s. 34; Latour, 2021, s. 31-34). Bu çaba bir teori haline geldiğinde, bilimsel ve teknolojik süreçleri insan ve insan olmayan varlıkların bir araya gelerek oluşturduğu öbikleşmeler yoluyla betimler ve bilimsel bilgi sosyolojisinin insan-merkezli temellerini sarsar (Ansal et al., 2018, s.19).

Latour'un ontolojik bağlamda düşüncelerinin Türkiye'deki karşılıkları bakımından belirtilecek birkaç önemli husus bulunmaktadır. Aktör-Ağ Teorisi'ni (AAT) ana akım sosyolojinin karşısına yerleştiren Latour'un Türkiye'deki sosyolojik karşılıkları iki perspektif aracılığıyla görünür olmaktadır. İlki, görece yeni gelişen, *Bilim-Teknoloji-Toplum*¹ (STS) olarak özelleştirilen alandır. Bu bağlamda Ansal ve diğerlerinin (2018) STS disiplinin Türkiye'deki tarihsel yolculuğunu ele alan ve gelecek projeksiyonlarını tartışmaya açan yapısı ile alan kurucu² bir metin olma özelliği taşımaktadır. Diğer perspektif ise, sembolik etkileşimcilik ile daha yakın

¹ Örnek kaynak için bkz: ÇALKIVIK, A. (2020). *Dünya Siyasetinde Teknolojiyi Yeniden Düşünmek: Bilim-Teknoloji-Toplum Perspektifinden Alternatif Bir Okuma*. *Alternative Politics / Alternatif Politika*, 12(3), 458-486.

² *Toplum ve Bilim Dergisi'nin 144.ncü olan bu sayısı Bilim-Teknoloji-Toplum alanı çalışmalarını içermektedir. Bu sayıda ayrıca Ebru Yetişkin'in "Bir Başka Laboratuvar: B(ağ)sal Kürasyon" makalesi aktör-ağ teorisi ve diğer teknoloji teorileriyle ilişkileri görmek açısından dikkatle okunmaya değerdir.*

bağ kurulan ilişkisel sosyoloji perspektifidir. Temel uygulamalı çalışma metinlerinden kabul edilen Odabaş'ın (2008) Ankara su kesintileri hakkında yaptığı aktör-ağ analizi sonrasında benzeri çalışmalar için referans kaynağı olmuştur (Odabaş, 2010; Odabaş, 2016; Kayış, 2017; Gündüz ve Attar, 2020).

Toplumbilimi alanında bu gelişmelerin yanı sıra daha dikkat çekici olan, özellikle AAT sonrası olarak işaret edilen dönem (Michael, 2017; Farías, 2020) itibariyle çalışmaların çoğunluğunun³ mimarlık⁴ ve şehir ve bölge planlamaları⁵ alanlarına yığılması; kısmi oranda ise iletişim alanında karşımıza çıkmasıdır. Bu çalışmalar arasında iletişim alanındaki aktör-ağ teorisinin *hackvertising* stratejisinin kavramsallaştırılması için kullanılabileceğini iddia eden Güler (2019), Burger King'in medya ve popüler kültür aracılığıyla yapmış olduğu reklam çalışmalarını bu bağlamda açmıştır. En yeni çalışmalardan biri de yaptıkları çalışmayı AAT'nin etnometodolojik kökleriyle uyumlu gören Gündüz ve Attar'ın (2020) "*Şahsiyet*" dizi filminin ağ analizidir.

Yönetim ve örgüt çalışmaları alanında ise aktör-ağ kuramı ile ilgili yapılan çalışmalardan birkaç tane kaynağa ulaşılabilmektedir. Bunlardan ilkinde pazarı sosyo-materyal bir gözle değerlendiren Özmen (2019, s.324) aktör-ağ kuramının *insanın kendi üretimlerini ontolojik olarak kendi ile aynı düzlemde görmesini sağlayan, adeta bir nesnelere dünyası olan pazarlama aleminin araştırılması bağlamında pazarlama düşüncesinin zenginleşmesini sağlayacağını* savunmaktadır. AAT gözüyle bir işletmede stratejilerin tasarlanması aşamasına odaklanan Gerekan (2012), *temel aktörün, değişimi kendi isteği doğrultusunda gerçekleştirme ve diğer aktörleri de bu doğrultuda yönlendirme amacıyla iken, muhasebe verileri bir güç aracı olarak önemli bir destekçi rolü üstlenebileceğini* ifade etmektedir. Her iki çalışma da teorik tartışmalar olup, bir AAT analizi içermemektedir. Yönetim alanında yer alan, mülteci girişimcilerin Türkiye'de açtıkları restoranlar üzerinden

³ Güvenlik alanında karşımıza çıkan ilginç bir çalışma da siber terör ile ilgilidir. E-devlet uygulamalarının herhangi birinin siber teröre açık olduğu iddiasıyla hareket eden Terzi (2019), Aktör-Ağ Teorisi ile gelen insan olmayan aktör kavramları aracılığıyla siber terörün engellenmesi için iyi bir silah olabileceğini ifade etmektedir (s.239).

⁴ Örnek kaynak için bkz: Mallamahmoud, M. (2015). *Bir Mimari Tasarım Sürecinin Aktör Ağ Teorisi ile Okunması* (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

⁵ Örnek kaynak için bkz: Kayasü, Serap; Yetişkul, Emine, *Bir Araştırma Çerçevesi: Soyulaştırma 2.0. "Planlama"*, 23, (2014), s.147-152.

Suriye mutfağında yaşanan çeviriyi inceleme amacıyla olan ve temelde çeviri kuramını baz alan Eryılmaz'ın çalışması (2019) da henüz nihai haline ulaşmamıştır.

Aktör-Ağ Teorisi'nin çalışmamızda tercih edilir olmasının nedeni araştırma konusu olan *Çamlıca Camisi* ile ilişkilidir. 2013 yılında resmî tören atma töreniyle yapımına başlanan ve 2019 yılında tamamlanıp açılan *Çamlıca Camisi*, tasarımın seminer, yarışma, sergi gibi araçlarla tamamlanması, yapım sürecinde malzeme seçimlerindeki taş, kapılar, halılar, imame, minber vb. özelliklerin tümünün "önemle" duyurulması, ayrıca *Cami*'nin yapım aşamasında katkıda bulunan mimarlar, dernek ve diğer politik aktörlerin yanı sıra *Cami* tamamlandıktan sonra düzenlenen gezi, etkinlik, sergi vb. etkinlikler ile bir araştırma nesnesi olarak *Cami*'nin nesne olmanın ötesinde çok yönlü ve boyutlu bir ilişki ağı içerisinde olduğunun işaretlerini göstermektedir. Bu çalışma ile amaçlanan *Çamlıca Camisi* etrafında örülen toplumsal dilin, örgütler ve failer tarafından kendilerinin konuştuğu dil ile nasıl inşa edildiğini göstermeye çalışmaktır. Bu amaca yönelik olarak, örgütsel ağın kendisine dikkat çekerek, ağ oluşturan varlıklar arasındaki, biçimsel örgütlenmelerde sabitlensinler ya da edilmesinler, "eylem şebekelerini" ortaya çıkarma çabası (Czarniawska, 2019, s.9) güdülmektedir. Böylelikle, dini bir figür olarak görülen caminin ne sadece dini tartışmalar ne bellek inşası ne de sadece mimari özellikleri ile değil, araştırmacılara bütün bu özelliklerinin tercüme edilebildiği bir yapı hakkında düşünme, inceleme, konuşma katkılarının sağlanması beklenmektedir.

Bir Araştırma Stratejisi Olarak Aktör-Ağ Teorisi

Ağ/şebeke (Network), günümüzde birçok alanda kullanılan oldukça popüler bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Sosyolojik bağlamıyla birden fazla toplumsal etkileşimle birbirine ilişkilendirilmiş, bu nedenle toplumsal bağ oluşturan bireylere atıf yapmaktadır. Yakın dönemde sıklıkla sosyal medya çalışmaları ve analizlerinde kullanılan bir kavram olarak ağ, karmaşık sistemlerin etkileşimsel bir alanda ilişkileri çerçevelendirmeye gönderme yapmaktadır. Bu çerçeveler, iş birliği, uzlaşma ve karşılıklı güvene dayanmakta ve üst bir eşgüdüm alanı oluşturmaktadır (Aygül, 2006). Topluluğu bir arada tutan temel damarın bireyler arasın-

daki ilişkilerden kaynaklandığını ve bu ilişkilerin anlaşılmasının toplumu da anlamak için birincil araç olduğunu ifade eden *Sosyal Ağ Yaklaşımı* (Gençer, 2017), dışında Castells'in (2013) yeni enformasyon teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte ağlar üzerinde oluşan ortak payda ve hedef birlikteliklerini tanımlamak için kullanıldığı *Ağ Toplumu* kavramı da oldukça önemlidir Bu çalışmaya odak olması bakımından *Aktör-Ağ Teorisi* ise örgütsel çalışmalara sosyolojik ve antropolojik yaklaşımların bir sonucu olarak bilim ve teknoloji konusunda araştırmalarıyla bilinen Bruno Latour, Michael Callon ve John Law tarafından geliştirilmiştir.

Aktör-Ağ Teorisi sadece insanları değil, insan olmayanların da sistemin içinde rolü olduğuna ve dolaşımda oldukları alanlarda bulunan varlıklarla girdikleri ilişkilerle şekillendikleri ve özgünlüklerini kazandıkları iddiasını taşımaktadır (Callon ve Latour, 1981; Callon, 1986; Law, 1994; Latour, 1999; Law, 1999). Bu bağlamdan hareketle AAT'nin alan en temel katkısı, sosyal dünyanın insan olmayan aktörler olmaksızın anlaşılamayacağı şeklindeki vurgusudur (Montegro ve Bilgakov, 2014). Teorinin temel kabulü insanların, edilgen bir nesne olarak kabul edilen insan olmayan aktörlerden üstün tutulmasına karşı çıkış üzerine kuruludur (Latour, 2008). Teori, aktörlerin ne yaptıklarına odaklanmaktan ziyade, kendi eylemleri, öznellikleri, ahlakları ve yönelimleriyle ne sağladıklarının üzerinde durmaktadır (Miles, 2016). AAT'nin ortaya çıkışı ilk olarak Bruno Latour'un 1979 yılında Steve Woolgar ile yazdığı *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts* başlıklı çalışmada bilgi, ağ içerisinde çeşitli etkileşimlerle makineler, insanlar, binalar, kavramlar, yazılı belgeler vb. aktör/aktantlar aracılığıyla ortaya çıkan sosyal bir çıktı olduğuna vurgu yapılmıştır (Latour ve Woolgar, 1986). Latour'un çalışmaları başta olmak üzere alanda öncü birçok çalışma da kuramsal olarak AAT'nin geniş bir alanda uygulanmasına neden olmuştur. Kuşkusuz temelde bir çıkış noktası olması bakımından AAT'nin temel motivasyon kaynağı insan-doğa ayrımı yapan modern epistemolojik ayrımı "aktör (actor)" ve "aktant (actant)" kavramlarıyla aşma çabasıdır (Latour, 2008; Latour, 2021). AAT, maddi alan ile zihinsel alan arasındaki ayrımı kaldırmak için yeni bir düşünsel çabayı yansıtmaktadır. Akışkan olma halinin ve zamansallığın önemsendiği bu çabanın bir uzantısı olmasıyla ilişkilendirmek gereklidir (elikel, 2013).

AAT, alanyazında “maddeselliğin göstergebilimi” (Law, 1999), “aktörler arasındaki dönüşüm, çeviri ve geçişleri ifade eden bir ağ” (Latour, 1999; Callon ve Latour, 1981; Callon, 1986; Latour, 1992) veya “elementlerin aktörlerin bağlantı veya ilişkiler ağındaki konumları sayesinde kendi mekânsal bütünlüğünü koruduğu alternatif topolojik bir sistem” (Law, 1987; Callon, Law ve Rip, 1986; Law, 1994) benzeri kavramsallaştırmalarla gündeme gelmiştir. Miles (2016) Aktör-Ağ Teorisi’nin içerisinde yer alan “tercüme” sürecinin ayrıca önemsenmesi gerektiğine vurgu yaparken, tezinin *tercüme sosyolojisi* (translation sociology) olarak da bilindiğine dikkat çeker. Latour (1987) ve Law’ın (1999) metinlerinde *tercüme*; iki farklı şeyi benzer yapma sürecini, ağları oluşturan aktörlerin yeni aktörleri nasıl süreçle ilgilileştirdiklerini ve ilgilerin yeni yorumlarının önerilmesi ve ilginin yönlendirilmesini şeklinde gerçekleşen durumlarla ilişkilendirilmektedir. Bazı durumlarda ise, mesele bizi çevreleyen *kara kutuları* açmaktır. *Kara kutu* metaforu sibernetikten kaynaklanır ve yalnızca girdi ve çıktıyı bildiğimiz, ancak aradaki karmaşık süreçlerle ilgili hiçbir şey bilmediğimiz bir durumu tanımlar (Justesen, 2020, s.331). Ancak AAT araştırmacıları genellikle fenomen nihai anlamda sabit/durağan olmadan önceki süreçlerle ilgilenirler (Justesen, 2020, s.332). Bu süreçler tercüme etrafında analiz edilir ve Latour ve Callon’un (1981) çalışmalarında dört aşamalı bir süreç olarak karşımıza çıkar. Callon (1986) bunları sırasıyla *problemlleştirme* (problematization), *ilgilileştirme* (interessement), *kayıt altına alma* (enrolment) ve *harekete geç(ir)me* (mobilisation) şeklinde kategorileştirmiştir. Bu bağlamı içerisinde tercüme, bir süreçtir ve asla tamamlanmış bir sonuca sahip değildir; ki tercümenin başarısız olma ihtimali de vardır (Callon, 1984). Tercüme böylece var olmaya ve gelişmeye devam etmek isteyen unsurlar için “zorunlu geçiş noktaları”nın bulunduğu bir coğrafyayı haritalandırır (Callon, 1986, s.27).

Latour, AAT için yol göstericiler sunarken dördüncü olarak “tartışma”lara yer verir. “*Tartışmalar* analiz için genellikle iyi bir başlangıç noktasıdır çünkü bu tür durumlar tercüme süreçlerinin bir dizi strateji ve taktik aracılığıyla nasıl işlediğini ve sıralı görünen olayların pratikte nasıl kurulduğunu göstermeye yardımcı olur” (Latour, 2005) der. Biz de bu çalışmayla dini anlamda kutsal kabul edilen, mimari anlamda yok sayılmış (Dellaloğlu, 2019) bir alanı örgütlenme temelinden tartışmaya açı-

yoruz. Burada Aktör-Ağ Teorisi'nin çalışmada nasıl uygulandığına geçmeden önce, ağa ilişkin verilerin nasıl toplandığı bilgisi verilmiştir.

Araştırma Verilerinin Toplanması

amlıca Camisi ağının aılmasında kullanılan araştırma teknikleri arasında, alan notlarının yer aldığı katılımsız gözlem, doküman analizi ve içerik analizi yer almaktadır.

Katılımsız gözlem için, cami açılışı sonrasında sahaya ziyaretler gerçekleştirilerek, mekâna ilişkin gözlemler yapılmış ve gözlem notları tutulmuştur. Katılımsız gözlem süresi kaydı, namaz vakitlerini dikkate alarak, ibadet öncesi ve sonrasını da kapsayacak şekilde dört saat olarak tutulmuştur. Bu süreçte caminin içinde, cami teknolojisini ve büyüklüğünü gözlemlemek amacıyla 120 dakika, caminin dışında, konumunu ve yine büyüklüğünü gözlemlemek amacıyla 120 dakika geçirilmiştir. Kadın araştırmacı erkek araştırmacıdan farklı olarak, ibadetler için kadınlara ayrılan alanı gözlemleyerek, merdiven sayısı, ses akustiğı, minbere yakınlık diğer cami içi görsel imgelerin görünme açılarına ve ibadete katılan kadınların camiye fiziksel olarak kullanma biçimlerine (asansör, merdiven, abdesthane vb. kullanımlar) ilişkin notlar almıştır. Gözlem süreci ayrıca fotoğraf çekimleriyle de somutlaştırılmıştır. Aralarında internet sayfalarından görsellerin de yer aldığı yaklaşık 100 MsWord sayfasındaki bu notlar, insan olmayan aktör konumundaki özelliklerin analizinde kullanılmıştır.

Araştırmanın yaklaşık 200 MsWord sayfasını bulan doküman analizi, başta dernek olmak üzere ağda yer alan tüm kurumların kendi web sayfalarının analizi ile bu kurumlar hakkında yazılan haber metinleri, ilan, duyuru vb. yazılı tüm medya araçlarını kapsamaktadır. Caminin teknolojisine katılan her bir firmanın bilgilerine ulaşılarak, firmaların halka açık bilgileri yazılı hale getirilmiştir. Bunun yanı sıra sürecin en başında cami için düzenlenen seminerde yer alan tüm bildiriler okunarak, analizi gerçekleştirilmiştir. Başlangıç noktası olarak kabul ettiğimiz 2013 sonrasında **Çamlıca Cami** adıyla sosyal medyada yer alan 100 kadar belge ya da fotoğraf elden geçirilmiştir.

Araştırmada içerik analizine dokümanlarda derinleşme sağlanabilmek adına başvurulmuştur. Bu temelde derinlemesine odaklanma gerek-

li olan aracı konumundaki derneğin hem kendi sayfası hem de hakkında yazılı olan metinler (ortalama 50 MsWord sayfası) içerik analizine tabi tutulmuştur. Benzer şekilde ağın geçiş noktalarını zorlayan mimarlar odası ve derneklerinin basın bildirimlerine (25 MsWord sayfası) içerik analizi yapılmıştır.

Araştırmanın en önemli kısıtlılığı araştırma için planlanan derinlemesine mülakatların gerçekleştirilememiş olmasıdır. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Öncelikle camiyi inşa eden mimarlar inşaat süresince medyada yer alan tartışmaları gerekçe göstererek herhangi bir çalışmanın içerisinde yer almak istemedikleri için görüşme taleplerine olumlu geri dönüş yapmamışlardır. Diğer neden ise, başlayan pandemi sürecinde alana yabancı araştırmacılar olarak uzaktan görüşme taleplerimiz kabul görmemiştir. Aktör-ağ analizlerde önemli bir yer tutan mülakatların yokluğu, aktör-ağ analizinin bir yöntem olarak kabulü tartışmaları ile aşılma çalışılmıştır.

Aktör-Ağ Teorisi'nin Çamlıca Camisi'ne Uygulanması

Teorinin uygulanması için yardımcı rehber olarak Michael'ın ağ oluşturma için "ne", "kim" ve "nasıl" olduğu konusundaki ön varsayımlardan kaçınmaya hizmet ettiğini ifade ettiği, analize yönelik terminolojiyi netleştirmek amacıyla sorduğu sorularından hareket etmekteyiz (2017, s.26):

- Actant nedir/kimdir?
- "Oluşum" (association) nasıl kuruldu?
- Kim, "kim tarafından" ya da ne, "neye" tercüme etti?

Actant Kimdir/Nedir?

Bir nesnenin teknolojik özelliklerinin ona atfedilen değer ve/veya eleştirilerin bu kadar odağında olması, etrafında kurulan ilişkilerin onun bizzat varlığına bağlı olması, camiyi araştırmanın başat nesnesi olarak kabul etmeyi gerektirmektedir. Aktör-Ağ Teorisi'nin temel kavramı olan **Aktant** (eylemci), bir eyleme muvaffak olan veya maruz kalan bir varlık veya şeydir (Czarniawska, 2017, s.2). Bu fikir sadece insanlara değil, do-

layısıyla hayvanlara, nesnelere ve kavramlara da uygulanabilir (Greimas ve Courtés, 1982: 5'den akt. Czarniawska, 2017, s.2).

Cami, geçmişten bugüne taşıdığı kurumsal kimliğin yanında kent hayatının merkezinde yer alması, gündelik alanın kurulduğu ilişkisellik inşası, dinin sembolleşmesinin yanında politik güç ve devletin söylemsel bir alan olarak da inşa ettiği içeriği başta olmak üzere birçok açıdan mimarisinin ötesine geçen bir içeriğe sahip olmuştur. Yakın yüzyılda din temsiliyeti anlamının paranteze alınmasıyla hem Avrupa'da hem Türkiye'de politik, ekonomik ve mimari birçok tartışmayı içeren bir materyal alana dönüşmüştür. Bu materyal alan, yapısal olarak durağan olmakla birlikte aktörleri aracılığıyla etrafı sarmalanan bir ağa dönüşmektedir. Avrupa'daki camiler İslamofobi tartışmalarının merkezinde yer alırken Türkiye'de de çok yönlü tartışmaların ana teması olmuşlardır. Çamlıca Camisi'ne gelen yol, Türkiye'de oldukça uzun bir izleğe sahiptir. Cumhuriyet döneminden itibaren yapımından kullanımına, tarihsel kimliğinden mimari kimliğine kadar birçok kritik dönüm noktasının köşe taşını oluşturmuştur.

29 Mayıs 2012 tarihinde dönemin Başbakanı tarafından "Çamlıca'da dev cami, İstanbul'un her yerinden görülecek şekilde tasarlandı. Üsküdar'ın camılarında artık farklı yansımalar olacak" söylemiyle fikirsel olarak ortaya çıkışını temsil eder. Cami'nin konumlandırıldığı alan olarak Çamlıca Tepesi'nin "**Büyük Çamlıca Özel Proje Alanı**" olarak ilan edilmesiyle devam eden sürece farklı aktörlerin dahil olmasıyla geniş bir aktör/aktant katılımıyla "dev(asa)" bir ağa dönüştüğü görülmektedir. Bu ağ, aynı zamanda tasarımından ve inşasına teknolojik araçlarla çerçevelenmiştir. Teknolojinin cami için başat bir unsur olması, AAT'nin ruhuna uygun biçimde Çamlıca Camisi'nin bir "laboratuvar" olduğu ve "aktörler tarafından nasıl üretildiğinin antropolojisinin yapılabileceği" (Latour, 1979) bağlamı içermektedir.

Çamlıca camisi Türkiye'de yapılan sayısı pek çok olan camilerden herhangi biri değildir. Tasarı aşamasından, yapım aşamasına, açılışından, kendisinden sonra inşa edilmeye başlanan/edilecek olan camilere kadar birçok alanda tartışmalar uyandırmış ve kendisi açıkça bir "temsil" niteliği kazanmış bir camidir. Bu imgenin göstergibilimsel değerini ortaya koyması açısından önemlidir. Law'ın (1999:4) Aktör-Ağ Teorisi için kullandığı "maddeselliğin göstergibilimi" tanımlaması tam da bu-

rada camiyle örtüştüğü yerlerden birisidir. Teoriye göre maddesellik bir nesnenin gövde veya töze sahip olmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda aktör/aktantlar sadece diğer varlıklarla olan ilişkiler birleşmesi ya da ilişki maddesellik aracılığıyla maddeselliğe veya töze sahip olur (akt. Miles, 2016). Diken'in (1997:87) serbest birleşme olarak çevirdiği ve hem insan hem de insan olmayan unsurları yani araçları harekete geçiren mobilize eden girişimciler olarak aktardığı bu durum, Çamlıca Camisi'nin de her yönüyle "dev(asa)" bir ağ olduğunun besleyici kabulü olarak düşünülmüştür. Diğer önemli olan nokta da Türkiye'nin geçirdiği iddia edilen muhafazakâr dönüşümünde Çamlıca camisine yapılan atıflardır (Parlak ve Aycan, 2016; Bora, 2017; Oral, 2017; Batuman, 2018; Ak-yıldız, 2019; Korkmaz, 2019; Hammond, 2019; Parlak, 2020; Çınar, 2020; Oral, 2020; Adaman ve Akbulut, 2020).

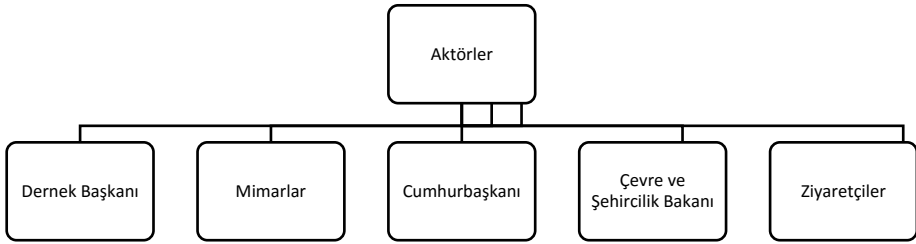
Bu iki bağlamı birbirine bağlı kılan nokta, gelecek öngörülerıyla ilişkilidir. Coğrafi konumu itibariyle Çamlıca'nın tercih edilmesinin sonrasın-da onu takip eden konumlandırmalar önemli kabul edilmiştir. Özellikle hemen peşi sıra Levent'te Barbaros Hayrettin Paşa adıyla inşa edilmeye başlanan caminin Çamlıca'ya göre konumlandırılması, Taksim Meydanı'na yapılan cami⁶ ve Ayasofya Cami'nin ibadete açılması bu konumlandırmanın topoğrafyasına gönderme yapar. Çamlıca Camisi'nin avangartlığı da kuşkusuz gelecek öngörülerinin ortaya çıkışının öngörüldüğü bu topoğrafyayla ilişkilidir. Girişimler, inşa edilmekte olan ama bu inşanın birbirine bağlı dinamik bir süreç izlediği görüntüsünü vermektedir. Bu dinamikliğin ağa benzediğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Çamlıca ile erken dönem ağın oluşumunu gördüğümüz ve onu takip edecek bir dizi ağların imgeler üzerinden genişlemesinin incelemeye konu edilmesi tam da AAT'nin kendine biçtiği roldür (Latour, 1999). Ağa çıkar bağlarıyla dahil olanlar, ağın devamlılığını sağladığı gibi çok beklendik bir şekilde bu dinamikliği durağanlığa dönüştüren kara kutular açığa çıkaracaklardır. İşte bu çalışmayla tam da gerçekliğin yapısal inşasında

⁶ 1968 yılında gündeme gelen Taksim Camisi, 28 Mayıs 2021 Cuma günü ibadete açılmıştır. Caminin İstanbul'un Fetih tarihinden bir gün öncesinde açılması diğer camilerde olduğu gibi belleği tamamlayıcı dönüşümsel izler taşımaktadır. Benzeri bir başka adım ise 4 Haziran 2021 günü Zonguldak Uzun Mehmet Camii'nin törenle ibadete açılması ile atılmıştır. Türkiye'nin farklı yerlerinde benzer örnekleri sıralamak, Çamlıca Camisi'nin ardi sıra gelen ağ etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin Trabzon'da yapımına başlanan Şehir Camisi Külliyesi'nin de aynı ağın devamı olduğu görülmektedir.

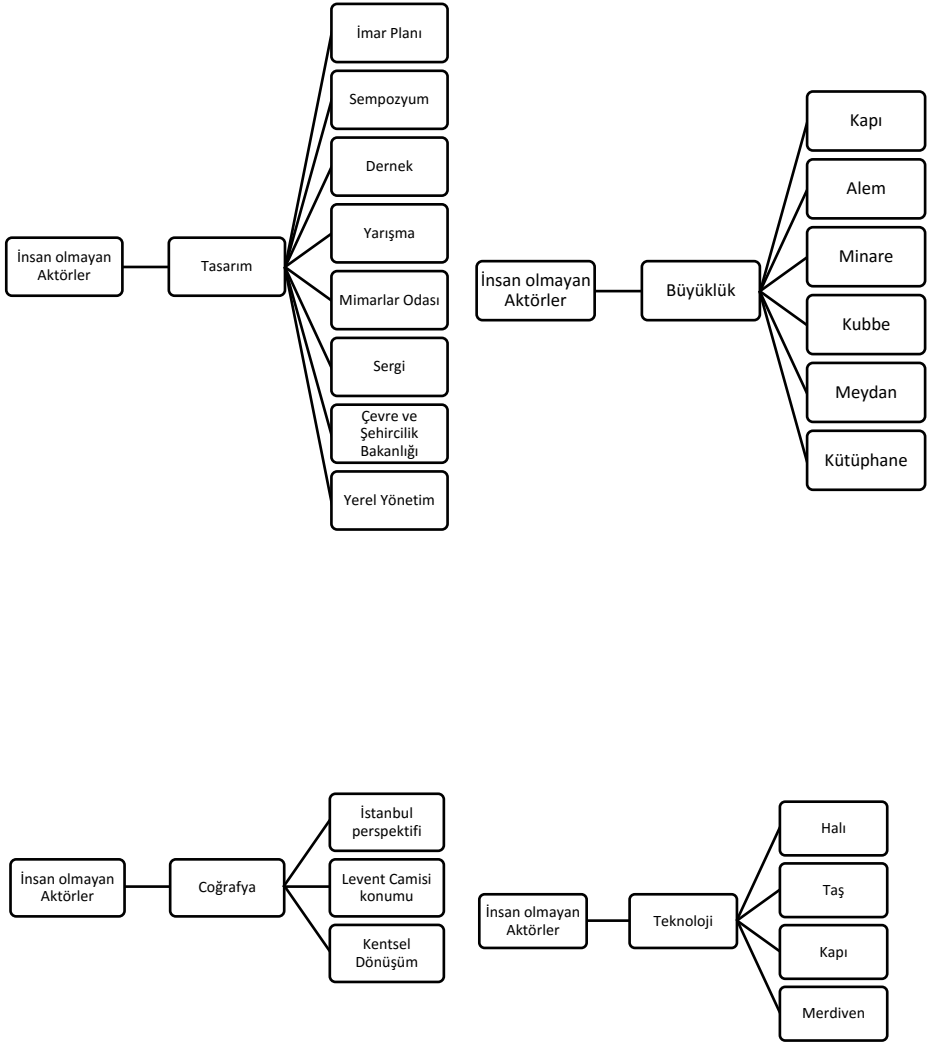
herkesçe bilinen ve normalleştirilen kara kutulara dönüşmeden, ağı açmak amaçlanmaktadır. Bir AAT uygulayıcısı olarak ağların tezahür ettiği yollara deneysel şekilde nasıl erişebileceğimizin sorusunun (Michael, 2017, s.49) yanıtını bu şekilde vermekteyiz.

“Oluşum”: Kim, “Kim Tarafından” ya da Ne, “Neye” Tercüme Etti?

Çalışmanın bu kısmında Latour (1999)'un *Pandora's Hope* çalışmasında “*pandoranın kutusu açılmalı, aktantların demokratik evrenine geçilmeli*” şeklinde yaptığı yol gösterici mottoya atıfla analiz temaları (Tablo 1) verilmiştir. Analiz temaları aynı zamanda “zihin ile beden bölünmesine karşı ağların haritalanması” (Hughes, 1983) çabasının temsilidir.

Şekil 1. Çamlıca Camisi aktör-ağ analizi: Aktörler

Şekil 2. Çamlıca Camisi aktör-ağ analizi: İnsan olmayan Aktörler (Aktantlar)

Aktör/aktantların demokratik birlikteliği, *genelleştirilmiş simetri* olarak (Latour, 2005) tanımlanır. Böylece Çamlıca Camisi, insani eylemlerle

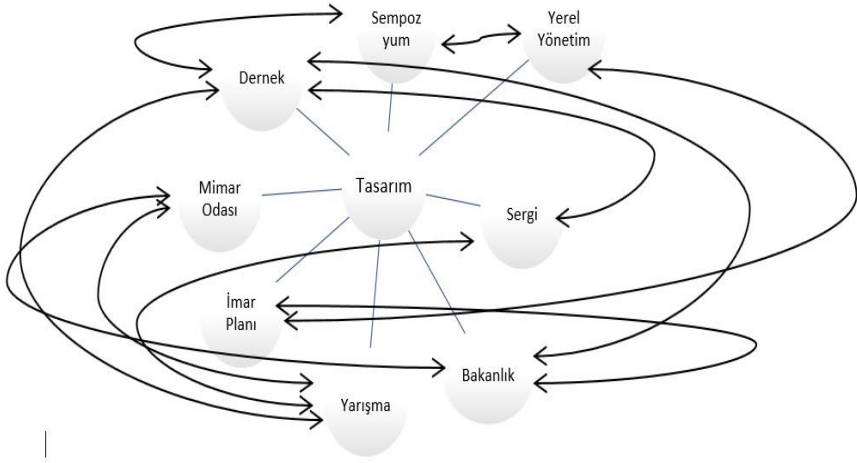
nesneler dünyasının eşit derece birlikteliğinden oluşan bir ağ olarak örgütlenmiştir. Ağın içerisinde "tüm varlıklar/oluşumlar eşit derecede eylemde bulunma becerisine sahipliği" (Kasapoğlu ve Odabaş, 2009) önemli bir göstergedir. Latour'un (2005) eylemde bulunan insan veya insan olmayan nesnelere kapsayan aktör ya da aktantlar; Çamlıca Camisi (ÇC) ağında, dernek, tasarım, coğrafya (fiziksel konum), büyüklük ve teknoloji olarak belirlenmiştir.

Latour'un (2005) eylemin yasallaşmasında katkı sağlayan araçlar (mediator) olarak ifadelendirdiği ağı *dönüştürücü aracı* aktör/aktant, *İstanbul Cami ve Eğitim-Kültür Birimleri Yaptırma ve Yaşatma Derneği* kabul edilmiştir. Dernek, ağ etrafında bütün aktörleri tercüme süreciyle ilişkilendiren aracıdır. İnternet sayfasında kuruluş yılının 2011 olarak verildiği görülür. Derneğin sayfasında ÇC'den ilk bahsedilen tarih 29 Mayıs 2012'dir. Derneğin sayfasında *aracılık rolüne* atıf yapması açısından *tüm çalışanların el birliğiyle, sebepler aleminde, geleceği şimdiden düşünen bu proje ile bir eser inşa etmeye* başlaması söylemi önemli bulunmuştur. Derneğin aracılığını güçlendiren ilişki ağları ise hem el birliği içinde çalışacak *isimsiz kahramanlar'a* atıfla *gönüllüler* hem de ekonomik, politik ve toplumsal aktörleri ağla *ilgilileştirmesidir*. Derneğin rolü, Cami etrafında bütün aktörlerin toplanmasına aracılık etmektedir. Bu açıdan kuruluşunu takiben bütün faaliyetleri Cami'nin yapılması ve tamamlanması üzerine kuruludur. Cami için proje yarışmasının açılması, takibi ve sonuçlandırılması ise başlayan rolün, ekonomik aktörlerin bir araya getirilmesi, yönetsel süreçlerin takip edilmesi, medyaya ilgili süreçler hakkında bilgilendirme yapılması, kamuoyunu ikna gibi birçok rol de dernek merkezi bir konumda yer almaktadır.

Latour'un (2005) "eylemde herhangi bir etkisi olmayan insan ve insan olmayan şey" olarak açıkladığı *transfer aracı* (intermediary) her aktörün bileşenidir. Tasarımın transfer araçları olarak yarışma, yerel yönetim, sempozyum, bakanlık, imar planı, sergi ve mimarlar odasıdır (Bkz. Şekil 1).

Tasarım, *tasarlamak* eylemine karşılık Çamlıca Camisi için bir plan yaratma ve geliştirme sürecini, "*tasarı*" kavramına karşılık olarak bir plan ya da taslağın sonucunu ifade etmek için kullanılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ile düzenlediği "Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknoloji-

ler” konulu sempozyum, 2012 yılında Çamlıca Camisi’nin etrafında yaşanan tartışmalar sonrası aktörlerin buluştuğu bir alandır. Oral (2017) sempozyumun *çağdaş tasarım ve modern temalar gündemini konuşma kaygısını taşıdığını ancak muhafazakâr kavramıyla ifade edilebilecek bir düstura sahip olduğuna* dikkat çekerken, aslında Çamlıca Camisi’nin tercüme sürecinde sıklıkla kullanılan tarih ve din kavramlarının merkeziliğini öngörmüştür.

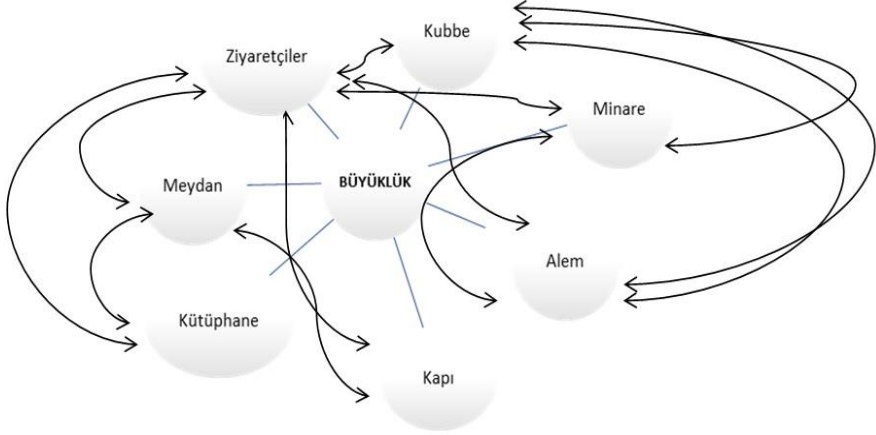
Şekil 3. İnsan Olmayan Aktörler-1: Tasarım

Cami’nin yapılacağı alanla ilişkili öncesinde ve sonrasında yerel yönetim ve bakanlık tarafından yapılan imar planı değişiklikleri hem fiziksel alanın hazırlanmasında hem de Cami’nin çevresinin konumlandırılmasında etkili bir aracı olmuştur. Analizin bu bağlamı aynı zamanda Cami ile ilişkili *ilk zorunlu geçiş noktasının* ortaya çıktığı yerdir. Nitekim caminin inşa edilmek istenen alan imara açık olmadığı gerekçesiyle kayıt altına alma süreci sekteye uğramıştır. Bu karşı koyma, diğer aktant/aktörleri ilgilileştirmeye yönelik ilk zorunlu geçişi oluşturmuştur. Birinci zorunlu geçiş noktası olarak Çevre ve Şehircilik bakanı olan aktör aracılığıyla yapılan *imar planı* değişikliği ile tercüme edilen şey *tarih*’tir. Cami’nin kamuoyuna açıklandığı zaman olarak beliren 29 Mayıs İstanbul’un fethinin gerçekleştiği gün olması, Üsküdar bölgesinin Anadolu-

luğu ve Anadolu-Türk İslam geleneğini temsil ettiğinin varsayılması (Demiroğlu, 2017) bu bağlamda içeriği doldurmaktadır. 4 Haziran 2012'de yapılan imar değişikliği sonrası "Büyük Çamlıca Özel Proje Alanı"na bir aktör olarak ilgilileştirilen Mimar'dan sonra hem Mimarlar Odası'nın hem de yarışma ve yarışmada dereceye giren tasarımların sunulduğu serginin ağa dahil olduğu görülür.

Çamlıca Camisi'nin coğrafi konum (fiziksel alan) içerisinde transfer araçları olarak İstanbul silueti, kentsel dönüşüm, Levent'te göre konum ve diğer cami mimarileri sıralanmıştır. Bakanlık tarafından öngörülen planda "Çamlıca Özel Proje Alanı" olarak belirlenen alanın oldukça geniş bir alanda konumlandırıldığı, yapılacak dini tesisin yanında birçok sosyal alanın da yapılacağı öngörüsünde bulunulmuştur. Cami'nin nicelik olarak kapladığı alanın büyüklüğünün yanında "proje alanı"nın da dışarıya doğru büyük bir alanı içerisine aldığı görülmektedir. Kentsel dönüşümlerle Cami'ye göre yeni bir alan inşası yapıldığı/inşa edildiği görülürken, sonraki süreçlerde tercüme edilen şeyin, İstanbul'un tamamına uyarlanması söz konusudur. Özellikle Çamlıca merkeze alınarak diğer cami mimarileri ve konumlarının seçilişi dikkat çeken ilişkiler olarak kabul edilmiştir.

Caminin konumu üzerinden yapılan, bir ibadet mekânı olarak cami ile İstanbul'un nadir yeşil kalan alanının seçilmesi ikileminde büyüyen tartışmalar, ağ için bir sonraki geçiş noktasını oluşturmuştur. Burada dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 29 Mayıs 2012 tarihinde Üsküdar'da yaptığı konuşma analizde *ikinci zorunlu geçiş noktası* olarak kabul edilmiştir. Erdoğan'ın "Çamlıca'da bu dev cami, İstanbul'un her yerinden görülecek şekilde dizayn edildi. Üsküdar'ın camılarında artık farklı yarışmalar olacak" söyleminden hareketle tercüme edilen şey ise "büyüklük" olarak tespit edilmiştir. Büyüklük tartışmaları, bu çalışmanın niçin teknik üzerinden gittiğini ve AAT perspektifinde yapıldığının da önemli bir zemindir.

Şekil 4. İnsan Olmayan Aktörler-2: Büyüklük

Çamlıca Camisi İstanbul'un en yeni simgesi olarak adlandırılırken ona atfedilen *büyüklük* uzantıları ise *heybetli, görkemli, yeni, büyük, eşsiz, Cumhuriyet tarihinin en büyüğü, ihtişamlı, muazzam ve dünyanın en büyüğü* şeklinde karşımıza çıkmıştır. Çamlıca Camisi örneğinde büyüklük, aynı zamanda etrafını da dönüştüren ve yutan bir kapsama sahiptir. Nitekim bir transfer aracı olarak kabul edilmiş kentsel dönüşümlerin Cami'nin çevresini değiştirmesi bu bağlamda dikkat çekicidir (Çavdar, 2020; Toki Haber Dergisi, 2020). İstanbul'un her yerinden görülecek olmasıyla eşgüdümlü ilerleyen *büyüklük*, Latour'un (1997 s.122) aktörlerin zincirleme oluşturdukları ağın içinde gücün ne şekilde ortaya çıktığıyla yakından ilişkilidir. Latour, gücün zincirin gerçekliği tanımlama ve yaratma kabiliyetinde olduğu noktalarda açığa çıktığına değinmektedir. Bu bağlamda göre aktör-ağ ne kadar uzun ne kadar etkin, ne kadar kararlı, ne kadar gerçek ise, o kadar güçlü olmaktadır (Latour, 1997). Çınar'ın (2020) çalışmasında büyüklük ile meydan arasındaki ilişkiselliğin nasıl oluştuğu sorunsalı da kendiliğinden açığa çıkar. Çınar'a göre büyük ebatlarıyla camiler, çevresindeki herşeyin kendilerinden küçük hale getirildiği yeni bir meydan anlayışı yaratmaktadır. Böylece alanın domine eden ve dö-

nüştüren ölçekleriyle ortaya çıkan amacın, içine girildiğinde sadece bir ibadet mekânı olmasının dışında, dışarıda dursanız da iktidarın gösterisinin görmezden gelinemeyecek büyüklüğünün kanıtlanması olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ergi (2020) ise çalışmasında kentsel dönüşümlerle “yerinden edilen mekân ve insanlara” atıf yaparken, “temsil ettiği dünyevi/ruhani büyüklüğe karşı boyun eğme talebinin” Cami'nin içinde ve dışında doğrudan büyüklüğuyle ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir.

Ağın, fiziksel tamamlanmasından sonra ağın durağanlaşması için ağa katılan aktant ise *caminin tanıtım faaliyetleri* olarak tespit edilmiştir. Özellikle, caminin büyüklüğu karşısında *dol(duru)lmayacak bir cami* karşı söylemine karşı geliştirilen, *ibadet dışı özel amaçlı ziyaretler* önemli bir *yer değiştirme* (displacement) aktörüdür. Bu süreçte çoğunluğunu yerel yönetimler tarafından düzenlenen turlar bu ağın yeni aktörleri arasında karşımıza çıkmaktadır. Büyüklüğün diğer aktörler tarafından “göz”lemlenmesi için diğer bir aktör olarak *ziyaretçiler* devreye girmiştir. Ziyaretçiler de bir yer değiştirme aktörü olarak bu ağ durağan biçime getirilmiştir. Camiye gelen her bir ziyaretçi ile caminin büyüklüğu ağı genişleyerek o durağanlığı sürdürebilir hale getirmektedir (Chen ve Wu, 2021).

Aktör-ağ teorisinin köklerinde bilim ve teknolojiyi anlama çabası yatıtığı düşünöldüğünde aslında buraya kadar analizin çerçevesini çizen temel noktaların teknolojinin bir aktör olarak düşünölmesini zorunlu kılmaktadır. Kubbe, minare ve kapının da dahil olduğu büyüklüğu oluşturan aktör ve araçların *teknolojinin kullanılma biçimiyle* doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu nokta aynı zamanda AAT'nin tek-nobilime yüklediği “daha geniş ve daha güçlü ağların yaratılması” (Sismondo, 2016) sürecine atıf yapar. Bağlamı merkeze koyarak analizin öznesi olarak Çamlıca Camisi, Türkiye'nin *yerli ve milli* teknoloji savının bir uzantısı olarak yapıda kullanılan bütün aktör/aktantların teknolojiyle ilişkili atıfları oldukça önemlidir. Teknolojiye yapılan vurgunun Cami'nin yaptırılma sürecinde aracı olan dernek başkanının verdiği birçok röportajda yer alan teknolojik vurgular destekleyici durmaktadır. Engelliler için hazırlanan i ve dış mekân anlatıları ile başlayan teknoloji vurgusu, kubbede nano-teknolojinin kullanılmasına kadar uzanan bir yapı unsurlarını tanımlamaktadır. Kubbede kullanılan alemin nano-teknolojiyle hazırlanmış oluşu, aynı aleme yüklenen *dünyanın en büyüğu*

atfının bu açıdan teknoloji ile büyüklük gerçekliğini sentezleyen önemli bir göstergedir. Mimarlar Odası'nın Cami'nin mimari konumunu tartışırken kullandığı *günümüzün beton ve elik teknolojiyle daha büyük kubbe yapılmasını öven* söylemlere dönük eleştiri de benzer şekilde teknolojinin altını çizmektedir. İşitme problemi yaşayanlara dönük hazırlanan frekans sistemi, görme problemi yaşayanlara dönük din görevlisiyle kılınan namazlarda ritüellere bağlı geliştirilen uyarıcı ışık sistemi, kubbede Mimar Sinan'ın Süleymaniye Camisi'nde kullandığı sistemin benzeri delikler açılıp kubbenin içerisine kimyasallar verilerek aynı etkinin yaratılması, ezanın Topkapı Sarayı'ndan duyulmasına dönük yapılan özel ses sistemleri, i ve dış aydınlatma biçimleri, özel olarak kullanılan halılar ve bunları üreten teknoloji, demir-elik ürünleri ve taş unsurları başta olmak üzere birçok aracı Cami'nin çıkar temelli *ilgilileşen aracılardır*.

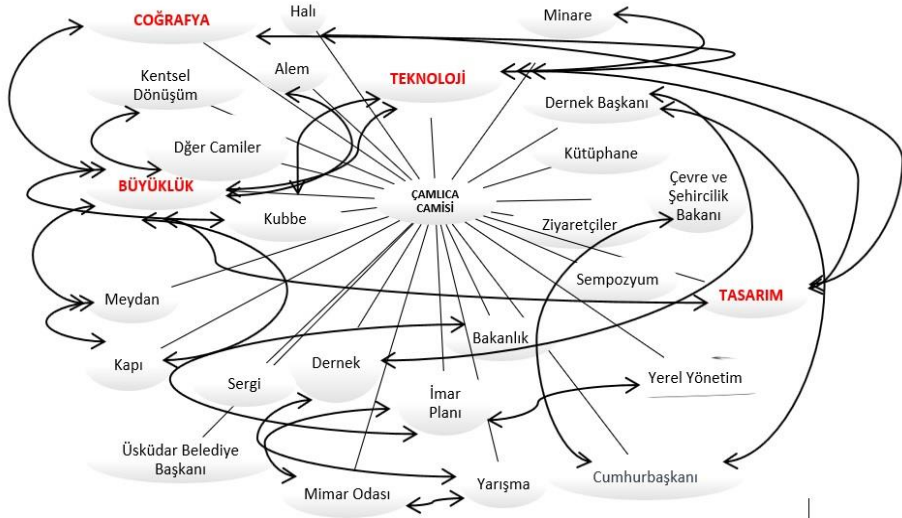
Sonuç

Umberto Eco, *mimarlık bir iletişim olgusudur* derken aslında onun bir ağ olduğunu ve ilişkiler sisteminden örülü olduğuna gönderme yapmıştır. Dolayısıyla mimari bir eserin analiz nesnesi olması, aynı zamanda onunla ilişkili birçok konunun tartışılmasını ve ağa eklenmesini zorunlu kılar. Tarihsel koşullar, toplumsal alan, gündelik hayat, din, kültür, ekonomi, teknoloji ve zihniyet bu ağın parçalarını anımsatır. Mimari yapının bir süreç olması, onun inşasında bir araya gelen her türlü özne-nesne ilişkisinin de dikkate alınmasını gerektirir.

AAT analizinin faili olarak tanımladığımız Çamlıca Camisi'nin bir ağ olarak kabul edildiği ve onun etrafında oluşan etkileşim şebekelerinin tartışmaya açıldığı bu alışma, *Anadolu'yu Avrupa'ya manevi bağlayan, Türk-İslam tarihinin önemli yapıları arasında yerini alacak, nesillere miras, bir başka miras* olarak kendini problemleştirmesi ile başlatılmıştır. Büyüklük dine tercüme edilen, konum ise tarihe tercüme edilen birer insan olmayan aktörlerdir. Bu aktantların Çamlıca Camisi'nin tarih ve din temelli inşasında aynı zamanda evre ve şehircilik Bakanı ve Cumhurbaşkanı aktörlerinin dönüştürücü aracılıklarıyla zorunlu geçiş noktaları açarak, diğer aktör/aktantların ağa ilgilileşme bağları yaratarak, kilitlenme sağladığı ortaya çıkmıştır. Szclerin/Aktörlerin Çamlıca Camisi'ni *sıfır noktası* atfıyla inşa ettikleri bu mimari eserin konumlandırıldığı alanda nasıl

bir karakutuya dönüş(türül)ebileceğinin detaylı betimlenmesine ulaşılmıştır.

Aktörlerin/aktantların birbirleriyle çıkar temelli ilişkilenerken harekete geçtiği bir bağlantılar oluşumu gerçekleştirdiği, böylece ağı sabit kılacak araçlar, failer (hatta belki melezler) ekleyebileceği bu AAT analizi, Cami'nin topoğrafyasının nasıl işleyeceği konusunda önemli bir başlangıç sunmaktadır. Michael (2017, s.43), bir ağı dayanıklı hale getirenin ne olduğu sorusuna cevap olarak, *dayanıklılık, bir ağın devamını ifade eder: Böyle bir ağ, rolleri 'durağan' olan aktörlerden, sıkıca kapalı kalan kara kutulardan, gerçekten değişmez olan değişmez harekete geçiricilerden, ihanete direnen oluşumlardan oluşur* demektedir. Buna göre, Çamlıca Camisi büyüklük ve konum aracılığıyla *topografya* için bir kara kutu oluşturmaktadır. Callon'a göre (1991) kara kutu olarak bir ağ, diğer kara kutularla ilişkilendirilebilir; yani, başka bir ağda bir öge haline gelebilir. Bu çalışmayla AAT'nin arzu ettiği şekilde kara kutunun açılması ise başka kara kutuların varlığını görünür hale getirmiştir. Gelecek çalışmalar için mesele bu diğer kutuların açılması ve özne-nesne düzleşmesinde yeni detaylı hikayelen-dirmeleri yapılacak örgütlenmeleri yaratıcı şekilde fark edebilmektir.

Şekil 5. Çamlıca Camisi'nde Tüm Aktörlerin İç İçeği

EXTENDED ABSTRACT

**Framing Camlica Mosque as an Avant-Garde Shrine
in the Context of Actor-Network Theory**

*

Adem Sağır - Pınar Memiş Sağır
Karabük Univesity- Sakarya University

The reason why the actor-network theory is preferred in our study is related to the subject of research, which is amlıca Mosque fits the principle of generalized symmetry. The study was initiated by problematizing the statement that "a legacy to generations, a distinct legacy that connects Anatolia to Europe spiritually and will take its place among the important structures of Turkish-Islamic history".

A problematization object, amlıca Mosque, was started to be built in 2013 with an official ceremony and opened in 2019, completing the design with intermediaries such as seminars, competitions, exhibitions, stone, doors, carpets, imame, pulpit, etc. All of its features that the architects, associations, and other political actors who contributed to the construction phase of the Mosque, as well as trips, events, exhibitions, etc., organized after the Mosque completed, has been advertised with "great importance." As a research object with these activities shows that the Mosque is in a multifaceted and dimensional network of relationships beyond being an object. The study aims to show how a language is constructed by actors using the social language around amlıca Mosque. Unlike previous studies, we chose to examine the construction of language through the organization of the mosque as a material object. For this purpose, an effort is made to present the "mobilisation" between the actors that make up the network, whether they are emerged in organizations or not, by drawing attention to the organizational network itself. Here, ANT has become our guide in achieving our aim. We accepted the amlıca Mosque as the agency in the relation of actors to each other in the network of ANT analysis. Subsequently, actors are the material objects that exert agency, were opened for discussion as a network.

The research techniques used to analyze the amlıca Mosque network are an unattended observation with field notes, document analysis,

and content analysis. For the unattended observation, field visits were made after the Mosque finished. The unattended observation time record was kept for four hours, including before and after prayer, considering the prayer times. During the field visit, observation notes were taken. Later, these notes were enriched with visuals and used in the analysis of non-human actor characteristics. The document analysis of the research comprises the web pages of all institutions in the network, especially the association, and the news texts, advertisements, announcements, etc. It covers all written media. By reaching each company participating in the technology of the mosque, the public information of the companies was reviewed. Besides, all the papers in the seminar which is organized for the mosque at the beginning of the building process were read and analyzed. Content analysis was used in the research to deepen the document analysis. For the content analysis, the web page of the association and the texts (academic or non-academic) written about it were subjected to content analysis. Similarly, content analysis was made for the press releases of architect chambers and associations that force the passage points of the network.

In the actor-network analysis on the Çamlıca Mosque, the president of the association, the architects, the President, The Minister of Environment and Urban Planning, and visitors were identified as actors, while the project, technology, the location and grand size was determined as non-human actors. According to the findings of the research, it was understood that grand size as a non-human actor translated into religion and the location as a non-human actor translated into history. It has also appeared that these actants produced black boxes in the construction of the Çamlıca Mosque by creating interessement in translations of non-human actors.

This ANT analysis, in which actors/actants can create a connection in which they act by interrelating with each other based on interest, thus adding agents (maybe even hybrids) that will make the network stable, provides an important start on how the topography of the mosque will function in future. Michael (2017, p.43), in response to the question of what makes a network resilient, said, "Resilience refers to the continuation of a network: Such a network refers to the continuation of a network: from actors whose roles are "stationary", from tightly closed black

boxes, to what is truly immutable is invariant". It consists of mobilizers, formations that resist betrayal," he says. Accordingly, Çamlıca Mosque forms a black box for topography through size and location. According to Callon (1991), a network as a black box can be associated with other black boxes; hat is, it can become an element in another network. With this study, opening the black box as desired by ANT made the existence of other black boxes visible. For future work, the challenge is to open these other boxes and creatively recognize the organizations in which new detailed narratives will be made in subject-object straightening.

Kaynakça/References

- Adaman, F. ve Akbulut, B. (2020). Erdoğan's three-pillared neoliberalism: Authoritarianism, populism and developmentalism. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.12.013>.
- Akrich, M., Callon, M. ve Latour, B. (2002). The key to success in innovation part 1: The art of interessement. *International Journal of Innovation Management*, 6(2), 187-206.
- Akyıldız, S. (2019). Yeşil alan mı ibadethane alanı mı? Dil, din, pratik ekseninde validebağ direnişi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 1-31.
- Ansal, H., Ekinci M., Kaşdoğan, D. (2018). Bilim, teknoloji ve toplum çalışmalarına bir giriş. *Toplum ve Bilim*, 144, 9-37.
- Atlı, M. (2017). Türkiye'de cami mimarlığı tartışması nerelerde tıkanıyor? Kubbeyi yere ve/veya Çamlıca Tepesi'ne koymak. T. Bora (Der.) içinde, *İnşaat Ya Resullullah* (s.55-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aygül, C. (2006). Şebeke kuramlarına eleştirel bir bakış. *Memleket SiyasetYönetim*, 1, 141-153.
- Batuman, B. (2018). *New Islamist architecture and urbanism: Negotiating nation and Islam through built environment in Turkey*. London: Taylor & Francis.
- Bergi, B. (2020). Yeni Türkiye sembolizmi: Büyük Çamlıca Camisi. <https://www.muratbergi.com/index.php/2020/09/05/cemaatsiz-cami-buyuk-camlical/>, Et. 15.11.2020.
- Bora, T. (2017b). Türk muhafazakârlığı ve inşaat şehveti: Büyük olsun bizim olsun. T. Bora (Der.) içinde, *İnşaat Ya Resullullah* (s.9-16). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calas, M. B. and Smircich, L. (1999). Past postmodernism? Reflections and tentative directions. *Academy of Management Review*, 24(4), 649-672.

- Callon M. (1997). Society in the making: The study of technology as a tool for sociological analysis. Eds. W. E. Bijker, T. P. Hughes & T. Pinc, *The Social Construction of Technological Systems, 1997*, 83-103. Cambridge.
- Callon, M. ve Latour, B. (1981) Unscrewing the big leviathan: How actors macrostructure reality and how sociologists help them to do so. (in) K. Knorr Cetina and A. Cicourel (eds), *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro-Sociologies*, London, Routledge & Kegan Paul.
- Callon, M. (1986a). The sociology of an actor-network: The case of the electric vehicle. In *Mapping the dynamics of science and technology* (p.19-34). Palgrave Macmillan, London.
- Callon, M. (1986b). Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of StBrieuc Bay. J. Law (der) *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* in (196-233). London: Routledge and Kegan Paul.
- Callon, M. (1999). Actor-network theory—the market test. *The Sociological Review*, 47(1_suppl), 181-195.
- Callon, M., Law, J. ve Rip, A (Hrsg.). (1986): *Mapping the dynamics of science and technology*. London: Macmillan Press.
- Castells, M. (2013). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür-ağ toplumunun yükselişi Cilt 1* (çev: E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chen, Y. S. ve Wu, S. T. (2021). An exploration of actor-network theory and social affordance for the development of a tourist attraction: A case study of a Jimmy-related theme park, Taiwan. *Tourism Management*, 82, 104206.
- Czarniawska, B. (2017). Actor-Network theory. Langley, A. ve Tsoukas, H. (Eds.). *The SAGE Handbook of Process Organization Studies*. Sage. p.160-173.
- Çavdar, A. (2020). Kutsal hırsın beton gölgesi: Çamlıca Camii neyin anıtı?, (iç) *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde : Kent, Mekan, İnsan* (der. Ş. Geniş). Ankara: Nika Yayınları.
- Çelikel, S. B. ve Aydınal, S. (2013). Endüstriyel tasarımda paradigma kaymaları: İşlev/anlam ikiliğinin aşılmasına ilişkin bir teori. *Tasarım+Kuram*, 15, 7-20.
- Çınar, R. Ü. (2020). *Ecdadın icadı AKP iktidarında bellek mücadelesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Dellaloğlu, B. (2019). Büyük sorular – Türkiye'nin estetik ile imtihanı. *Habertürk Tv*. Et.25.11.2020.
- Diken, B. (1997). Melezlik ve sosyal teori. *Toplum ve Bilim*, 73, 74-110.
- Eryılmaz, M.E. (2019). Suriye mutfağının mülteciler girişimciler eliyle Türkiye bağlamına seyahati: Bir eviri hikayesi. 27. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. At: Antalya
- Fariás I.; Blok, A. ve Roberts, C. (2019). Actor-Network theory as a companion: An inquiry into intellectual practices. Blok, A., Fariás, I. & Roberts, C. (Eds.). *The Routledge Companion to Actor-Network Theory*. Routledge. p.xx- xxxv.
- Geertz, C. (2010). Kültürel bir dizge olarak din. (i) *Kültürlerin Yorumlanması* (ev:H. Gr). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gençer, M. (2017). Sosyal ağ analizi yöntemlerine bir bakış. *Yıldız Social Science Review*, 3(2), 19-34.
- Gerekan, B. (2012). Aktör-ağ kuramı kapsamında strateji ve muhasebe. *World of Accounting Science*, 14(2), 49–59.
- Giddens, A. (2019). *Modernite ve bireysel kimlik* (ev: . Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Gouldner, A. W. (2021). *Batı sosyolojisinin yaklaşan krizi* (ev: M. şenol). Sakarya: SA Kültür Yayınları.
- Güler, M. (2020). Reklamın ötesine geçmek: Hackvertising. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 50-74.
- Gündüz, A. ve Attar, G. E. (2020). Aktör ilişkileri ağı, sağlık-hastalık ve suç: şahsiyet dizisi üzerinden bir tartışma. *İnsan ve İnsan*, 7(24), 127-153.
- Habermas, J. (2018). *Sosyal bilimlerin mantığı üzerine* (ev: M. Tüzel). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hammond, T. (2019). Heritage and the Middle East: Cities, power, and memory. *Geography Compass*, 14(2), e12477
- Justesen, L. (2020). Actor-network theory as analytical approach. Jrvinen, M., Mik-Meyer, N. (Edi.) *Qualitative Analysis Eight Approaches for the Social Sciences*. Sage. p.327-344.
- Kasapoğlu, A. ve Odabaşı, Y. (2009). Sosyolojik açıdan teknoloji odağında gncel sorunların yorumlanması. *Elektrik Mhendisliği*, 436(Haziran), 31-33.
- Korkmaz, S. S. (2019). (Re)construction of Turkish National identity in urban space: Transformation of Istanbul's panorama under JDP rule. *In: Nation-Building and Turkish Modernization: Islam, Islamism, and Natio-*

- nalism in Turkey* / [ed] Rasim Özgür Dönmez, Ali Yaman, Lanham, Maryland: Lexington Books, s.233-254.
- Latour, B. ve Woolgar, S. (1979). *Laboratory life: The construction of scientific facts*. London: Sage Publications.
- Latour B. (1991). Technology is society made durable. Ed. J. Law, *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology, & Domination*, 1991, 103-131. London & New York.
- Latour, B., Mauguin, P. ve Teil, G. (1992). A note on socio-technical graphs. *Social Studies of Science*, 22(1), 33-57.
- Latour, B. (1996). On actor-network theory: A few clarifications. *Soziale Welt*, 47(4), 369-381.
- Latour B. (1997). Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artefacts. (Eds). W. E. Bijker & J. Law, *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change* (1997) 225-258. UK: Cambridge.
- Latour, B. (1999a). On recalling ANT. In J. Law & J. Hassard (Eds.), *Actor network theory and after* (p.15–25). Oxford: Blackwell.
- Latour, B. (1999b). *Pandora's hope*. London: Harvard University Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. (2008a). *Biz hiç modern olmadık* (ev. İ. Uysal). İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Latour, B. (2008b). *Tarde ve toplumsalın sonu*. (ev. F. Berksun ve diğerleri). *Tesme-ralsekdiz*, 2(3), 34-49.
- Latour, B. (2021). *Toplumsalı yeniden toplama : Aktör-ağ teorisine bir giriş* (ev. N. Bingöl). İstanbul: Tellekt.
- Law, J. (1992) Notes on the theory of the actor Network: ordering, strategy and heterogeneity. <http://www.lanacs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-notes-onant.pdf> ET: 10.01.2009
- Miles, J. A. (2016). *Yönetim ve organizasyon kuramları* (ev. M. Polat & K. Arun). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Montenegro, L. M. ve Bulgacov, S. (2014). Reflections on actor-network theory, Governance Networks, and Strategic Outcomes. *BAR, Rio de Janerio*, 11(1), 107-124.
- Odabaş, Z. Y. (2010). *Sürdürülebilir afet yönetimi ve kadın*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 256.

- Odabaş, Z.Y. (2016) Anneliğin siyasal alanda yeniden inşasının ilişkisel sosyolojik eleştirisi, iç. *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji* (der. A. Kasapoğlu), İstanbul: Yeni İnsan
- Oral, B. (2017). 21.yüzyıl Türkiyesi'nde muhafazakar milli mimarlık arayışları ve yansımaları. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 237-255.
- Oral, B. (2020). Muhafazakâr tutumun estetik sorunsalı bağlamında çağdaş cami mimarisi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 489-519.
- Özmen, M. (2019). Sosyo-materyal bir yapı olarak pazar: Pazarın bilim-teknoloji- toplum incelemeleri bakış açısıyla incelenmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 5(2), 303-338
- Parlak, D. (2020). *Laiikleşme sürecinde camiler: Geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlak, İ. ve Aycan, O. (2016). Turkey's memory politics in transformation: Akp's new and old Turkey. (ed) A. Bilgin & A. Öztürk *Political culture of Turkey in the rule of the AKP*. Nomos: Almanya.
- Pappenheim, F. (2002). *Modern insanın yabancılaşması* (çev: S. Ak). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sağır, A. (2012). Modernden postmoderne geçişte sosyal bilimlerin felsefi temellerinin sarsılışı. *KUTADGUBİLİĞ*, 21, 25-55.
- Sarımuratoğlu, D. (2019). Konvansiyonist cephedeki iç savaş: Aktör-ağ teorisi güçlü programa karşı. *Düşünme Dergisi*, 15, 26-37.
- Seçilmişler, T. ve Yenen, Z. (2011). Koruma sorunsalına ilişkin kuramsal bir değerlendirme: Kurumsal (alan yönetimi) ve çoğulcu (aktör ağ teorisi) yaklaşımların karşılaştırılması. *Sigma*, 3, 375-384.
- Sismondo, S. (2016). *Bilim ve teknoloji araştırmaları yaklaşımı: Temeller*. (çev. Ü. Tatlıcan). Ankara: Epos.
- Terzi, M. (2019). E-government and cyber terrorism: conceptual framework, theoretical discussions and possible solutions. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(1). 213-247. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.528011>
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, nostalji, narsisizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toki Haber (2020). Çamlıca Camii kentsel dönüşüm alanında inceleme. <https://www.tokihaber.com.tr/haberler/camlica-camii-kentsel-donusum-alaninda-inceleme/>, Et.18.11.2020.
- Touraine, A. (2018). *Modernliğin eleştirisi* (çev: H. Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaynakça Bilgisi/Citation Information

Sağır, A. ve Memiş Sağır, P. (2021). Avangard bir mabed olarak Çamlıca Camisi'nin Aktör-Ağ Teorisi bağlamında çerçevelemesi. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 8333-8361. DOI:10.26466//opus.932364.